

O ODNOSIMA JUGOSLOVENSKOG ODBORA SA SRPSKOM VLADOM U 1916. GODINI

Dragoslav Janković

Raspravljajući o počecima Jugoslovenskog odbora i o udelu srpske vlade u stvaranju Odbora, Dragovan Šepić je (1960) konstatovao da je u vreme svog osnivanja i posle toga, sve do jeseni 1915. godine, tj. do sloma Srbije, Odbor u znatnoj meri zavisio od srpske vlade i da je sledio njenu politiku bez mogućnosti da na nju utiče. »Taj će se odnos po slomu Srbije — veli, dalje, Šepić — nešto izmijeniti, ali ne bitno, tako da će nužno doći do Supilova razlaza s Odborom.« Odbor će početi da se osamostaljuje, da prema srpskoj vladi zauzima nezavisniji stav te da prema njoj istupa kao predstavnik Južnih Slovena, tek u 1917, tj. u novoj i po Odborove ideje povoljnijoj situaciji posle pada carizma u Rusiji i posle ulaska Sjedinjenih Američkih Država u rat.¹

Ova, u osnovi tačna, Šepićeva tvrđenja (data u zaključcima njegove rasprave) zasluživala bi da se nešto bliže i konkretnije razmotre. Zato će se u ovom prilogu nastojati da se ispituju — iako uglavnom samo sumarno, izostavljajući mnoge detalje — one situacije i ona zbivanja u prvoj godini posle vojničkog sloma Srbije u kojima su Jugoslovenski odbor i srpska vlada bili angažovani, da se sagledaju oni problemi i poslovi u kojima su oni u to vreme saradivali, imali iste ili divergentne stavove, slagali se ili razilazili. Među tim pitanjima posebno se ističu: pitanje popunjavanja srpske vojske novim, dobrovoljačkim snagama; pitanje Dalmacije i odnosa s Italijom; različiti pogledi na način ujedinjavanja i na karakter buduće zajedničke države. Osim u rešavanju tih osnovnih zajedničkih problema, Odbor i srpska vlada saradivali su 1916. godine i u vođenju nacionalne propagande pa i u pojedinim spoljopolitičkim akcijama vlade,² u poslovima obaveštajne službe — špijunaže i kontrašpiju-

---

¹ Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora, *Historijski zbornik*, XIII/1960, 43.

² Tako, na primer: jula 1916. srpska vlada je raspravljala o postavljanju Meštrovitveve izložbe i u Rusiji (pa je zbog opasnosti i skupoće na kraju ipak odustala od te namere). — (Oktobra 1916. Pašić je sugerirao članovima jugoslovenske emigracije — katolicima da preko jedne svoje delegacije mole papu da pomogne njihove nacionalne težnje da se ujedine sa Srbijom. (*Diplomatski arhiv Državnog sekretarijata za inostrane poslove, Ministarstvo inostranih dela Srbije, Političko odeljenje* — u daljem tekstu skraćeno: *DASIP, MID, PO* —, f(ascikla) XIII, d(osje) VI; *Arhiv Jugoslavije* — u daljem tekstu: *AJ*, 80-8-512).

naže,³ u organizacionim, materijalno-finansijskim i u nekim drugim manje bitnim pitanjima.⁴

I

U toku poslednje, jesenje ofanzive austro-nemačko-bugarskih snaga na Srbiju i naročito za vreme svog povlačenja preko Albanije, srpska vojska izgubila je više od polovine svog ljudstva: pred početak te poslednje, opšte ofanzive ona je imala skoro 300.000 boraca, a kad se posle prelaska Albanije konačno okupila oko Soluna, ona je u aprilu-maju 1916. brojala ukupno 130.000 ljudi (od čega je bilo oko 6.000 oficira).⁵ Pašićeva vlada bila je dovoljno realna da uvidi da stav savezničkih sila prema njoj i njenom ratnom programu zavisi pre svega od njenog učešća u ratnim naporima, da Srbija predstavlja za njih izvestan interes uglavnom samo po njenoj vojnoj snazi i doprinosu u ratu (kao što je ona i u 1914. stekla bila određeni autoritet kod saveznika zahvaljujući jedino tadašnjim svojim ratnim uspesima), te da će — kako je to u svom Dnevniku zabeležio, iako donekle naivno i jednostrano, patrijarhalni J. M. Žujović — »ratna zadruga deliti svakome po zasluži«. Zato je jedna od glavnih briga srpske vlade posle njenog prelaska na Krf bila ne samo da se bori za zadržavanje solunskog fronta koji su neki od velikih saveznika, naročito Englezi, želeli da ukinu, — nego i da taj front, posebno njegov srpski deo, brojno i vojnički ojača.

Izgubivši glavni rezervoar ljudstva za svoju vojsku oko Soluna: svoju teritoriju i narod na njoj, — srpska vlada mogla je da popuni veoma proređene jedinice svoje vojske uglavnom samo iz sledeća tri izvora: 1) od jugoslovenskih dobrovoljaca — bivših zarobljenika iz austrougarske vojske u Rusiji, 2) od dobrovoljaca — jugoslovenskih iseljenika u Americi, i 3) od izbeglica iz jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske i iz Crne Gore u savezničkim zemljama Evrope.

---

³ Na primer: srpska vlada jula 1916. obaveštavala je Jugoslovenski odbor da će mu doći dva sumnjiva dalmatinska studenta: A. Vrcal i S. Roš, na koje se podozreva da su agenti crnogorskog dvora. — Mladalački i pesnički bujan i buntovan Vl. Čerina bio je u jesen 1916. pod nekakvom sumnjom da je austrijski špijun, pa je zato bio poslat iz Ženeve na Krf da bi tamo bio pod stalnom prismotrom (*DASIP, MID, PO, 1916, f. XI, d. I*).

⁴ Srpska vlada je u 1916. godini uticala i na unutrašnji sastav Jugoslovenskog odbora. Tako je Pašić oktobra 1916. javio preko prof. B. Markovića da je prof. Dušana Đukića, na njegovu molbu, »naznačio« za člana Jugoslovenskog odbora, a J. M. Jovanović je decembra iste godine predlagao Pašiću da se Odbor dopuni tako da sve jugoslovenske pokrajine budu u njemu zastupljene i da u nj svakako uđe i jedan »Srb in muslimanske vere«. — Jugoslovenski odbor je predlagao srpskoj vladi svoj budžet za 1917. godinu u ukupnom iznosu od 15.000 funti; od toga su 4.000 funti obezbeđivali »južnoamerički rodoljubi«, a ostatak je tražen od srpske vlade (*DASIP, MID, PO, 1916, f. X, d. I; AJ, 80-8-753; AJ, 80-8-242-248; AJ, 80-8-524*).

⁵ *DASIP, MID, PO, 1916, f. III, d. VI*: cirkularno uputstvo N. Pašića 8. 2. 1916. — poslanicima kod četvornih sila; Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca (u daljem tekstu: VRS), knj. XV, 3: iz Albanije na Krf je iskrcano do 20. 2. 1916. ukupno 122.025 ljudi. Na dan 1. 7. 1916. ukupno brojno stanje srpske vojske kod Soluna iznosilo je 112.786 ljudi (*VRS, XVI, 61*).

Prvi pomenuti izvor novih vojnih snaga za solunski front izgledao je u prvo vreme najbogatiji i — najsigurniji. I Odbor i srpska vlada pripisivali su sebi zasluge za njegovo otkrivanje.⁶ No mnogo je bitnije od tog nesporazuma (oko prioriteta odnosno primarnosti zasluga za okupljanje i organizovanje prvog dobrovoljačkog odreda u Rusiji) bilo njihovo neslaganje oko karaktera i ciljeva tog odreda. Srpska vlada dala je odredu srpsko ime i smatrala ga srpskim, dok je Jugoslovenski odbor, u to vreme uzdržavajući se od insistiranja, samo izražavao želju da dobrovoljci dobiju »oznaku jugoslovensku« te da se više naglasi jugoslovenski karakter odreda. U dobrovoljačkom odredu, u kome je među oficirima bio veći broj Hrvata i Slovenaca, došlo je bilo odmah u 1916. godini do neslaganja, antagonizama i sukoba koje su uglavnom izazivale srpske starešine, kako oni bivši zarobljenici tako i oni s Krfa, svojim velikosrpskim idejama i držanjem. Treba ipak primetiti da se u 1916. ti sukobi, često i vrlo žestoki, nisu još reperkutovali na međusobne odnose srpske vlade i Odbora. Odbor je samo sugerirao srpskoj vladi da će u agitaciji za dobrovoljce u Rusiji biti više uspeha ako se agitacija postavi na šire jugoslovensko stanovište, a Pašić je priznavao da je za sporove u odredu krivo »držanje pojedinih starešina i držanje naših ljudi [...], jer su nepažljivi i nisu prožeti idejom, koja ih je skupila, već često bacaju prekore koji vređaju vojnike iz drugih krajeva«, i pri tom naređivao »da se niko ne sme vređati ili omalovažavati, ili pretiti«, prebacivati mu austrijanstvo, i sl.⁷ Glavni pak svoj cilj okupljanja ovih dobrovoljaca — bivših zarobljenika u Rusiji, tj. da njima popuni i ojača svoj deo solunskog fronta, srpska vlada nije uspela u 1916. godini da ostvari (nego tek, i to samo delimično, krajem 1917. i početkom 1918. godine, kada je na solunski front prebačeno bilo iz Rusije ukupno oko 13.000 ljudi).

⁶ U izveštaju (»spomenici«) o svom radu do 5. 10. 1916 (koji je potpisao H. Hinković kao zamenik predsednika i predao ga srpskom poslaniku u Londonu) Jugoslovenski odbor je stvar prikazivao tako: da je istarski pravnik dr A. Mandić — oslobođen uz pomoć srpske vlade iz zarobljeništva — prvi proučio pitanje jugoslovenskih zarobljenika u Rusiji, zainteresovao ruske vlasti za njih, okupio ih i organizovao u dobrovoljačku legiju (*AJ*, 80-19-374). Prema srpskim izvorima, međutim, inicijativu za oslobođenje Jugoslovena iz ruskog zarobljeništva dala je početkom 1916. ruska Vrhovna komanda oslobodivši oko 10.000 jugoslovenskih zarobljenika, mahom Srba, a njih je onda srpski vojni izaslanik u Rusiji puk. B. Lontkijević prvi organizovao, naoružao, formirao diviziju; srpska vlada poslala mu marta 1916. s Krfa komandanta i izvestan broj komandira, itd. (*DASIP*, *MID*, *PO*, 1916, f. VI, d. I: telegram Šajnovića iz Odese 21. 1. 1916. srpskoj vladi na Krf; *VRS*, XV, 82-86). — Ovo pitanje (oko dobrovoljaca) bilo je jedno od onih na kojima se J. M. Žujović, u to vreme Pašićev poverenik, bio razišao s Odborom i udaljio od njega. Žujović, čija je parola vazdan bila: »što više vojnika Jugoslavije, što manje škrabala i pričala«, naljutio se bio i na člana Odbora N. Stojanovića koji mu je tvrdio da će Odbor za buduću ofanzivu spremi 30.000 dobrovoljaca, — misleći pritom uglavnom na one u Odesi: »Zar ste na to računali? — rekao mu je Žujović. Našla baba sikiru iza vrata. Kamo vam Amerikanci, pa oni na domu? Aja, ne ide« (između njega i Odbora) — *AS*, *Dnevnik* J. M. Žujovića, 287, 291, 293 prepisa.

⁷ *AJ*, 80-19-374, Z. P a s s e k, Bilješke sa sjednica jugoslavenske političke emigracije iz 1915. i 1916. godine, *Radovi Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. I/1972, 77. — *DASIP*, *MID*, *PO*, 1916, f. IV, d. III: Vintrović iz Soluna 19. 11. 1916. i Pašićev odgovor (na poledini). — O dobrovoljačkom odredu u Rusiji vid. bliže: M. P a u l o v a, Jugoslavenski odbor, Zagreb (1925), 191-194, 220-225, 248-255; I. J o v a n o v i ć, S. R a j k o v i ć, V. R i b a r, Jugoslovenski dobrovoljački korpus u Rusiji — prilog istoriji dobrovoljačkog pokreta (1914-1918), Beograd 1954.

Vrbovanje jugoslovenskih dobrovoljaca među Hrvatima, Slovencima i Srbima u Americi (Severnoj i Južnoj) bila je stara ideja Jugoslovenskog odbora. Izveli su je bili još u januaru 1915. jugoslovenski politički emigranti u Rimu, predlažući formiranje »Jugoslovenske legije«, ali sve do sloma Srbije oni za tu svoju ideju nisu nailazili na pravo razumevanje i na stvarni odziv kod srpske vlade (mada je u julu 1915. bilo i neke aktivnosti srpske vlade u vezi s tim).⁸ U stvari, ni posle vojničkog sloma, osim što je u januaru 1916. poslala tim poslom puk. A. Marjanovića u London, srpska vlada nije pokazivala neko veće interesovanje za dobrovoljce iz Amerike niti se njima intenzivnije bavila. Nova inicijativa u 1916. potekla je s francuske strane: vrhovni komandant francuskih armija gen. Žofr (J. J. C. Joffre) skrenuo je pažnju srpskom vojnom predstavniku da (prema Pašićevom kazivanju) »u Americi ima Srbo-Hrvata-Slovenaca, koji bi došli u Evropu i organizovali jugoslovensku vojsku; Žofr se ponudio da posreduje kod engleske vlade da bi se dobio i njen pristanak, a ponudio je i kredit od 10 mil. franaka za transport dobrovoljaca od Amerike do Evrope.⁹ Tek u oktobru 1916, pošto je od Francuske primila u tu svrhu 2,5 mil. franaka, srpska vlada odredila je svoje ljude koji će u Americi vrbovati dobrovoljce. Ministarski savet Srbije rešio je, osim toga, da se dobrovoljcima koji stupe u srpsku vojsku dâ 5 ha zemlje za naseljavanje, ali nije imao dovoljno sredstava da obezbedi i izdržavanje njihovih porodica.

Na drugoj strani, Jugoslovenski odbor pokazivao je izvesno veće, a u nekom smislu i drukčije, interesovanje za dobrovoljce iz Amerike. Jer dok je srpska vlada bila zainteresovana za dobrovoljce iz Amerike uglavnom samo radi popunjavanja redova svoje, srpske vojske oko Soluna, — Odbor je u prvom redu nastojao da od dobrovoljaca formira posebnu legiju koja bi, doduše, bila pod upravom srpske Vrhovne komande, ali koja bi prvenstveno ojačala politički položaj Odbora prema srpskoj i savezničkim vladama (pa mu eventualno poslužila u vreme okupiranja jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske). Pored ranije slatih delegata (M. Marjanovića i M. Mičića u Ameriku), Odbor je na sednici u Parizu 17. 2. 1916. sastavio bio listu imena više svojih članova i pouzdanih poverenika kao potencijalnih kandidata za odlazak u Rusiju i Ameriku radi vrbovanja dobrovoljaca, a sutradan je doneo zaključak da »uzimlje u svoje ruke posao agitacije za sakupljanje dobrovoljaca u Americi i Rusiji, koju agitaciju udesiće u suglasju sa srpskom vladom.«¹⁰ Međutim, ni ova akcija oko dobrovoljaca u Americi nije dala rezultate, ili je dala slabe rezultate (računa se da je do kraja rata iz Amerike došlo na solunski front ukupno 9—10 hiljada dobrovoljaca).¹¹ Razloge tog neuspeha ne bi trebalo tražiti samo u tome što je akcija vrbovanja vođena na dva koloseka i u tome što su srpska vlada i Odbor imali različite stavove i različit pristup, a isto tako ni u protiv-

---

⁸ Vid. D. Janković, Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915, Beograd 1973, 506—507.

⁹ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IV, d. I: Pašićeva beleška na aktu Min. vojnog 19. 6. 1916.

¹⁰ Passek, n. dj., 78, 79.

¹¹ P. Slijepčević, Naši dobrovoljci u svetskom ratu, Zagreb 1925, 16.

propagandi jednog broja crnogorskih dobrovoljaca iz Amerike koji su učestvovali u borbama do sloma Srbije pa su posle toga, s lošim iskustvom, razočarani, tražili da budu vraćeni u Ameriku.¹² Glavni je ipak razlog, čini se, bio onaj koji je srpski konzul u Njujorku M. I. Pupin javio Pašiću (22. 9. 1916): »Jugosloveni u Americi danas tako dobro ekonomski napreduju da bi vrlo mali broj ostavio stalan posao u Americi koji se danas lepo plaća da ide na Balkan da se tamo bori.«¹³

Zbog malog odziva iz Amerike, Jugoslovenski odbor je početkom 1917. bio rešio da obustavi dalje skupljanje dobrovoljaca iz Južne Amerike, što je opet izazvalo protivljenje srpske vlade i nov spor između nje i Odbora, jer je Trumbić uzrok slabog uspeha u vrbovanju video — i ovog puta to izrečno saopštio Pašiću — u tome što je vrbovanje vršeno bez spominjanja zasebne jugoslovenske legije.¹⁴

Treći izvor prikupljanja novih vojnika za solunski front: emigracija, jugoslovenska i crnogorska, u savezničkim zemljama, — pokazao se u praksi kao politički osetljiv i doveo do izvesnih novih neslaganja. U početku, tj. odmah po slomu Srbije, Pašić je u tom pitanju bio zauzeo vrlo energičan i tvrd stav: »U ovoj teškoj situaciji — odgovorio je 11. 2/29. 1. 1916. na pitanje ministra unutrašnjih dela — ne samo po Srbiju i Crnu Goru nego po celo srpsko-hrvatsko-slovenačko pleme dužnost je sviju Srbo-Hrvata i Slovenaca da se bore i brane svoj narod.« Oni koji nisu državljani Srbije treba da odu u vojsku, a oni koji su nesposobni za vojsku — da vrše druge poslove prema stanju svog zdravlja i starosti »kao da su srpski državljani od svog rođenja«; u tom slučaju srpska vlada će ih u svemu izjednačiti sa srpskim državljanima. »Srpska vlada ne može i ne sme pomagati Srbo-Hrvate-Slovence da izbegavaju vršiti dužnosti koje očekuje njihov narod. Takvima ne sme davati ni pasoše ni pomoći da beže u tuđi svet.«¹⁵ S takvim stavom srpske vlade, koji je našao izraz i u naredbi ministra vojnog, slagao se — u načelu potpuno — i Jugoslovenski odbor, ali u praksi upućivanja na front javile su se, međutim, teškoće i nesaglasnosti. Zbog toga je Pašić, posle razgovora koje je vodio u Londonu s članovima Odbora, ipak popustio, ublažio svoj stav i preko londonskog poslanika savetovao »izvesnu obazrivost«. »Prirodno je — smatrao je 6. 4. 1916 — da se ideja o oslobođenju i ujedinjenju našega naroda ne može ostvariti bez žrtava u krvi sviju nas, ali, ako mnogi od [...] naših sunarodnika iz neoslobođenih krajeva nisu u stanju dati te žrtve, — a u istoriji ujedinjenja Italijana videli

---

¹² *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IV, d. I: Pašić 27. 1. 1916 — londonskom poslanstvu, skreće pažnju da su mu mnogi od dobrovoljaca koji su služili u srpskoj vojsci dolazili sa žalbama da su ih starešine batinali, šamarali, psovali i ružili, pa zato neki od njih žele da se vrate u Ameriku, kamo su čak i pisali poznanicima agitujući da ne dolaze. Zbog toga oni koji radi vrbovanja budu išli u Ameriku treba da se postaraju da se »objašnjenja daju svetu u protivnome i povoljnome smislu, inače će ceo posao mnogo štete imati«.

¹³ *AJ*, 80-12-338. To isto tvrdio je i N. Županič, po svom povratku iz Amerike, u razgovoru s J. M. Jovanovićem — *AJ*, Dnevnik J. M. J., pod 20. 9. 1916.

¹⁴ Bliže o tome vid. D. Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917, Beograd 1967, 88—93.

¹⁵ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. VIII, d. VI.

su se slični primeri, — ne možemo se njih odricati ili ih goniti silom na to. Može se samo zapamtiti.«¹⁶

Iz prepiske koja je u jesen i u zimu 1916. vođena između srpskog vojnog atašea u Londonu i Jugoslovenskog odbora oko regrutovanja emigranata vidi se da je među njima u praksi bilo dosta spornih tačaka: Odbor se žalio na to što neki srpski vojni obveznici u Londonu odvrćaju jugoslovenske emigrante od odlaska u Solun; što engleske vojne vlasti pozivaju Jugoslovane da stupe u srpsku ili *savezničku* vojsku; što su oni zarobljenici i drugi koji nisu hteli da se odazovu pozivu da stupe u srpsku vojsku internirani u engleskim logorima *zajedno s Mađarima i Nemcima*; što su neki Jugoslovani u Londonu *i noću* bili pozivani da se jave srpskom vojnom atašeu, itd. Inače, Odbor je izjavio da će »najodlučnije zastupati jedino opravdano stanovište, da se za borbu našeg oslobođenja i nacionalnog ujedinjenja moraju bezuvjetno založiti i svi Jugoslovani na strani, a pogotovo i u prvom redu oni, koji danas uživaju zaštitu Kr. Srpske vlade«. Radi toga, Odbor je izdao jedan proglas s pozivom Jugoslovenima u vojsku, zatim ponudio srpskom vojnom atašeu svoju saradnju i podršku prilikom pozivanja obveznika, itd.¹⁷

Akcija uključivanja jugoslovenskih emigranata u srpsku vojsku doista je bila otežana i onim na što se žalio Odbor, naime: u inostranstvu je stvarno bilo dosta mladih ljudi izbeglih iz Srbije, koji su, iako sposobni za vojsku, izbegavali vojnu obavezu i svojim držanjem i ponašanjem otežavali odlučivanje emigranata iz jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske. Narodni poslanik iz Srbije, pop Laza Popović, pisao je iz Nice (6. 6/24. 5. 1916) srpskoj vladi da je svuda po savezničkim zemljama, »svuda po poslanstvima, konzulatima, pri školama kao vaspitači, blagajnici, delegati, pisari za razmenu novca, pri narodnim poslanicima, policiskim, komesarskim, upravničkim i tome podobnim ustanovama, vrlo mnogo naših mladih ljudi zaposleno i građana i činovnika pa čak i rezervnih oficira i vojnika«, pa je energično tražio od vlade da joj žalosnoj pojavi stane na put.¹⁸ J. M. Žujović se zgražao koliko se mladih srpskih izbeglica šeta po Parizu i u tom svom gnevu napisao je ministru M. Draškoviću, između ostalog: »Mi se [...] ljutimo na Hrvate i prečane koji hoće da se za Jugoslaviju ili Veliku Srbiju vojuje do poslednjega — Šumadinca. A zar im se ne približujemo kad smo za dalje ratovanje odredili samo gedžu, ponekog uču i aktivnog oficira.«¹⁹ Čestiti i vazda jugoslovenski orijentisani profesor B. Marković uputio je iz Švajcarske septembra 1916. vladi na Krfu jedan konstruktivan predlog: ponudio joj je, naime, da pozove na

¹⁶ AJ, 80-8-558. Slično je pisao i srpski vojni ataše u Londonu puk. J. Nikola-jević 3. 10. 1916. A Trumbiću: »Ja neću ni na koga dejstvovati silom da se odazove ovoj najvišoj svojoj patriotskoj dužnosti, jer sam [...] uveren, znajući dušu našeg naroda, da će se svi odazvati ovom pozivu. — Nađe li se kakav izuzetak ko neće da se odazove ovoj svetovnoj dužnosti ne treba ga silom terati, toga treba zapamtiti i oduzeti mu našu zaštitu« (*Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, arhiv Jugoslovenskog odbora; u daljem tekstu: A-JAZU, A-JO, 45/103).

¹⁷ A-JAZU, A-JO, sv. 45

¹⁸ DASIP, MID, PO, 1916, f. VIII, d. I

¹⁹ *Arhiv Srbije* (dalje: AS), Dnevnik J. M. Žujovića, pismo M. Draškoviću iz Pariza 27. 6/10. 7. 1916.

Krf odn. na solunski front oko dvadeset »mladih, inteligentnih i oduševljenih mladića« iz jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske koje je rat zatekao na stranim univerzitetima ili koji su pušteni iz srpskog zarobljeništva, a sada žele da stupe u vojsku. Ti omladinci bili su zbog presečenih veza sa svojim porodicama ostavljeni sami sebi bez sredstava. Stupanjem u srpsku vojsku oni bi bili zbrinuti, a osim toga — verovao je Marković — »nestaće prebacivanja, kako Jugosloveni neće da se odazivaju dužnosti, i to prebacivanja koja dolaze od sumnjivih naših ljudi u Švajcarskoj, i koja imaju svoju naročitu tendenciju.«²⁰

II

U proleće 1916. zapretila je opasnost da dođe do novog ozbiljnog neslaganja, pa i do razlaza, između srpske vlade i Jugoslovenskog odbora oko jedne od najbitnijih, ali i najosetljivijih tačaka Odborovog programa — oko jadranskog pitanja.

Povod za to bile su Pašićeve izjave ruskoj štampi prilikom njegove posete Rusiji u aprilu 1916. Razgovarajući s ruskim novinarima, predsednik srpske vlade istakao im je kao glavnu tačku srpskog ratnog programa: oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, koje su navodno prihvatili i svi veliki saveznici, a zatim, na pitanje novinara o stavu Italije prema jugoslovenskom ujedinjenju, pokušao je da im objasni srpsko-italijanske odnose u vezi s jadranskim pitanjem. Taj deo Pašićeve izjave ruski listovi doneli su u dosta različitim varijantama. Dnevni list (blizak dvoru i vladi) *Novoe Vremja* saopštio je relevantno mesto u Pašićevoj izjavi ovako: »U Rimu su toliko uvereni u neophodnost podržavanja opštih interesa srpskog i talijanskog naroda, da će vlada sigurno naći rešenje, koje će zadovoljiti Srbe. Mi ćemo, naravno, dati garantije za najviše interese Italije na Jadranskom moru. Kakve su tačke na Jadranskom moru potrebne Italiji da bi te garantije bile i ostvarene, o tome ćemo mi ponovo pretresati docnije.«²¹

Italijanski ambasador u Petrogradu protumačio je Pašićevu izjavu onako kako je to njemu godilo, i u tom smislu obavestio svoju vladu, a mnogima u petrogradskoj diplomatiji predstavljao je tu izjavu kao dokaz srpskog odricanja od Dalmacije.²² Takvo tumačenje jedva je dočekala, ili ga i sama davala, i italijanska štampa, naročito ona nacionalistička. *Il Giornale d'Italia*, pod naslovom: »Srpski Predsednik ministarstva priznaje hegemonije Italije na Jadranskom moru«, pisao je da su saopštenja petrogradskih listova, a naročito tvrđenja lista *Birževie Vjedomosti*, istovremeno i opomena jugoslovenskoj propagandi zbog njene neumorne borbe, ambiciozne i neumerene, a *Il Messaggero* je žučno i prostački grdio »čopor besomučnih grabitelja smešnog jugosloven-

²⁰ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IV, d. II

²¹ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. VI; *Srpske novine*, br. 14, 10. 5. 1916 (»Pregled strane štampe« — pisanje ruskih novina: *Русское слово, Речь, Биржевые Ведомости*, o istom predmetu).

²² *DASIP, MID, PO*, f. IX, d. VI: Spalajković iz Petrograda 3. 5. 1916 — vladi na Krfu.

stva koje pomoću falsifikovane austrijske statistike i istorije pokušava da diskredituje nezastareli i nezastarivi program talijanskih revandikacija«, itd. i t. sl. Italijanski ministar Barcila u govoru u Đenovi 22. 4. tražio je od Srbije da ne dopusti da »neodgovorni agenti sa neumerenim programima [...] pokušavaju da u evropskim prestonicama diskredituju i oslabe proklamovane italijanske revandikacije.«²³

Takve informacije koje su dolazile iz Italije uzrujale su, razume se, jugoslovensku emigraciju i probudile odnosno pojačale sumnju članova Jugoslovenskog odbora, a naročito Supila, u iskrenost jugoslovenskog programa srpske vlade i politike njenog predsednika.²⁴ Došlo je do međusobnih raspru u Odboru, kako između članova — Srba i Hrvata — tako i među samim hrvatskim članovima (za vreme kojih raspru je čak Trumbić doviknuo Supilu da je budala!). Najzad, na odborskoj sednici 5. 6. 1916, na kojoj je Supilo dao ostavku i napustio Odbor, Trumbić je »poslije duge debate [...] konstatovao da su talijanske novine tendenciozno falsifikovale Pašičeve izjave«,²⁵ — i time je u Odboru ovo pitanje bilo skinuto s dnevnog reda.

Ipak bi, bez obzira na takav završetak ovog incidenta u odnosima: srpska vlada—Odbor, valjalo o samoj stvari, tj. o stavu srpske vlade prema jadranskom pitanju i Italiji u to vreme, reći još koju reč. Kada je kasnije, septembra meseca, Vesnić, drugim jednim povodom, pomenuo isto pitanje, Pašić je odlučno demantovao depešu koja je o njegovim izjavama otišla iz Petrograda u Rim i nazvao to, kao i Trumbić, »falsifikatom s naročitom tendencijom puštenim«. ²⁶ Ali — ne upuštajući se ovde u ispitivanje: da li su doista i koje Pašičeve formulacije bile, i kako, prekrajane, — čini se ipak kao nesumnjivo da je Pašić u Petrogradu morao dati novinarima neku pomirljivu izjavu koja je imala za cilj da italijansku vladu u jednom za nju vrlo bitnom pitanju umiri, pa i odobrovolji prema Srbiji (koliko je to, razume se, bilo moguće, — a bilo je, kako je to gotovo istovremeni Supilov pokušaj u Rimu pokazao, vrlo malo ili nimalo moguće), i to u prvom redu radi Rusije i drugih velikih sila savezničkih i bliskih Italiji.²⁷ Odnosi Srbije s Italijom bili su, počev još od balkanskih ratova (kad je Italija prvi put doznala za srpske aspiracije na severnu Albaniju) pa preko zbivanja oko Londonskog ugovora i dalje, tokom evakuacije srpske vojske 1915—1916, — stvarno veoma zategnuti, sve drugo samo ne prijateljski, ali srpska vlada očigledno nije bila raspoložena da ih dalje zaoštrava, — pre svega Srbije radi i njenog savezništva s Antantom radi.²⁸

²³ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. VI: Ristić iz Rima 24. 4. 1916. i 27. 4. 1917 — vladi na Krfu; Isti — Pašiću u Petrograd.

²⁴ Šepić, Italija, saveznici. . ., 169.

²⁵ Passek, n. n., 83

²⁶ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. d. VII: Vesnić iz Pariza 7. 9. 1916 — Pašiću na Krf.

²⁷ U *Ministarstvu inostranih dela Rusije* bili su doista neobično zadovoljni što je »Predsednik govorio u Rusiji izrazima koji ne obavezuju niti daju maha polemici s Italijom«, — javljao je Spalajković 6. 5. 1916 (*DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. VI).

²⁸ Vesnić je u januaru 1916, kada je bilo najviše razloga za srpski revolt protiv Italije, preporučivao »svim našim ljudima što više uzdržavati se u izjavama o držanju Italije prema nama. Njihova oštrina ne samo da škodi nama i našoj opštoj stvari, već u isto vreme otežava položaj naših prijatelja u današnjim teškim prilikama« (*DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. VI: Vesnić iz Pariza 18. 1. 1916 — vladi na Krfu).

Da li bi se iz toga mogla izvući i spremnost srpske vlade i njenog predsednika da napuste jadransko pitanje pa i čitav svoj jugoslovenski program, — kako su za to u proleće 1916. neki članovi Odbora, u prevelikoj brizi i bojazni za sudbinu Dalmacije i Istre, sumnjičili Pašića? Sâm Pašić je u septembru 1916. ovako izložio svoj stav o jadranskom pitanju i o odnosima Srbije s Italijom: »Budući interesi srpski i talijanski zahtevaju da se nađe osnova za sporazumevanje između Srbije i Italije. Mi možemo primiti zahtev Italije da ima nadmoćnost u Jadranskom moru, ali ne možemo primiti da se pod tim zahtevom krije tendencija da se naše zemlje uzmu i da se povredi načelo narodnosti [. . .]. Zahtev Italije nije ništa drugo nego zahtev imperijalistički [. . .]. Nikad nisam mogao reći da će se Srbija zadovoljiti sa izlaskom na Jadransko more, jer celo primorje Dalmacije i istočne Istrije naseljeno je srpsko-hrvatsko-slovenačkim narodom. Besmislica je tražiti izlaz u svojoj zemlji [. . .]. Tako sam govorio i mislio i pri tome ostajem«, — zaključio je, patetično, N. Pašić.²⁹

Dodajmo tome da i u 1916. kao i kasnije, i Pašić i njegovi saradnici u vladi i oko nje, nisu ostajali samo na rečima, nego su preduzimali i određene akcije u tom pravcu. Boraveći u savezničkim zemljama maja 1916. Pašić je kod savezničkih državnika i političara sondirao teren za maksimalni ratni program Srbije (tzv. »veliko rešenje«); od predsednika francuske vlade doznao je da će Francuska pomagati najjače jugoslovensko ujedinjenje, »težeći da se što manje okrnji naš interes odnosno razgraničenja sa Italijom«.³⁰ U julu 1916. Pašić je izdao naredbu srpskim predstavnicima u Rimu da preuzmu »odmah pribiranje iz knjiga, memoara, spisa i novina citata argumenata koje su važniji talijanski ljudi iz doba ujedinjenja Italije i iz sadašnjega vremena sami isticali protivu imperijalističke politike Italijana na Balkanu«.³¹ U borbu za odbranu Dalmacije i Istre od Italije uključili su se bili sa srpske strane — svakako ne bez instrukcija od strane Pašića — i srpski masoni.³² Kada je 1. 8. 1916. splitski iredentista A. Dudan u pariskoj masonskoj loži »Bratstvo naroda« održao predavanje o pravu Italije na Rijeku i Jadran,³³ srpski masoni su u loži dali samo neka usmena objašnjenja slušaocima, ali su odmah potom objavili u Parizu (u izdanju beogradskog masona Vase U. Jovanovića) pismeni odgovor koji je sastavio D. L. Stefanović iz beogradske masonske lože »Jedin-

²⁹ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. VII: na poledini Vesnićevog telegrama iz Pariza 7. 9. 1916.

³⁰ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. II: cirkularni telegram Pašićev 21. 8. 1916 — poslanicima Srbije.

³¹ *DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. VII: koncept telegrama iz Krfa 14. 7. 1916 — Rimu.

³² Srpski masoni nastavili su, po Pašićevim instrukcijama, i kasnije, u 1917. rad u korist oslobođenja i ujedinjenja Jugoslovena — vid. Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija, 212, 307, 348.

³³ Pod pseudonimom »Italicus Senator« (Dudan?) objavljena je juna 1916. brošura *La Question de l'Adriatique*. Na tu brošuru srpski poslanik u Rimu M. Ristić skrenuo je pažnju svog Ministarstva prosvete tvrdeći da je to »Prava Javna Reč službene Italije o gledištu njenom prema Jadranskom moru« te da je »više nego sigurno da su u toj knjižici izneseni, do pojedinosti, svi oni razlozi koje će Italija [. . .] navoditi u odbranu svoje teze i svojih pretenzija...« (*DASIP, MID, PO*, 1916, f. IX, d. VII).

stvo». ³⁴ — Prof. Pavle Popović molio je Vošnjaka septembra 1916. da sakuplja što više fakata koja idu protiv Italije o njenom držanju prema Slovincima u Gorici, radi eventualnog sastavljanja jednog srpskog memoranduma. ³⁵ — J. M. Jovanović je živo pratio povećanu nacionalnu propagandu Italijana u Engleskoj krajem 1916, naročito rad dvojice italijanskih iredentista iz Dalmacije — Čipika i Dudana, njihove pokušaje da osnuju englesko-italijansku ligu, njihova nastojanja da odvoje Hrvate od Srba, itd. ³⁶

III

Istog onog dana, 5. juna 1916, kada je u Jugoslovenskom odboru pitanje Pašićevih izjava u Rusiji bilo skinuto s dnevnog reda, i F. Supilo, posle svoje ostavke, konačno je napustio Odbor.

»Slučaj« F. Supila imao je svoju »predistoriju«, u velikoj meri bio povezan s odnosima između Odbora i srpske vlade, i od uticaja na te odnose.

Još od prve ratne godine Supilo je u emigraciji nosio i u sebi gajio nepoverenje prema srpskoj vladi i, posebno, prema njenom predsedniku Pašiću, zbog njihovih nacionalističkih shvatanja, zbog njihovih nacionalistički prepotentnih stavova i postupaka, zbog, kako je obično govorio, »srpskog ortodoksnog ekskluzivizma«. Ostavljajući po strani poreklo i evoluciju Supilovih shvatanja i stavova u 1914—1915. godini o jugoslovenskom pitanju i načinu njegovog rešavanja, ³⁷ ograničimo se ovde samo na konstataciju da je u 1916. godini Supilo stajao, uglavnom odlučno i dosledno, na pozicijama svojih poznatih sedam tačaka iz promemoara E. Greju [sir E. Grey] od 30. 9. 1915: ako se — suština je tih tačaka — ne može ostvariti jedna pravedna zajednička država u kojoj će Hrvatska sa Zagrebom imati ravnopravan, isti položaj kao Srbija sa Beogradom, i ako Srbija ne bude u stanju da se reformiše, onda valja raditi na okupljanju svih hrvatskih zemalja i na njihovom sjedinjenju s Hrvatskom, a političko ujedinjenje svih Jugoslovena odgoditi do povoljnijih dana. Da li je u takvom svom stavu Supilo imao podršku i pristalice u Jugoslovenskom odboru? Za I. Deđulija [dr Ivo de Giulli], na primer, pouzdano se zna da je bio izrazito privržen Supilu, da je Supila »obožavao«. ³⁸ Između ostalog, Deđuli je, posle Supilovog izlaska iz Odbora, u leto 1916. podneo francuskom Ministarstvu inostranih dela nekakav memoar o hrvatskom pitanju, a Pašiću je (26. 6.

³⁴ Réponse à l'exposé du f... Dudan sur quelques points fondamentaux du droit de l'Italie sur Fiume et l'Adriatique, Paris 1916.

³⁵ AJ, Dnevnik J. M. Jovanovića, pod 13. 9. 1916.

³⁶ AJ, 80-8-525, 723

³⁷ Vid. o tome radove Šepića o F. Supilu, i Janković, Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915, 509—514.

³⁸ Narodna biblioteka u Beogradu, R 558/IX/773: pismo G. Jakšića 18/5. 9. 1916 — Pašiću. Jakšić je javljao Pašiću kako Deđuli govori vrlo nepovoljno o Srbima, nazivajući ih prostacima i divljacima! Ipak je, po Jakšiću, to »čestit čovek i dobar patriot u duši, ali je, kao dubrovački plemić, uobražen, suviše ličan i nagao čovek«. — J. M. Jovanović kaže za Deđulija: »... taj sitni predstavnik Jugosl. Odbora, mali i telom i glavom«, a M. Mičiću se jednom izmaklo: »a ko ovu mizeriju uvede u Odbor?!« (AJ, 80-20-36; Dnevnik J. M. Jovanovića 4. 10. 1916).

1916) uputio pismo u kome je živo branio Supila i zastupao njegove ideje.³⁹ Srpski članovi Odbora, D. Vasiljević i N. Stojanović, bili su odlučno protiv Supila i njegovih koncepcija. Od ostalih članova Odbora — Hrvata i Slovenaca neki su bili odlučnije protiv Supila (kao H. Hinković i F. Potočnjak), drugi manje odlučno (kao J. Gazari i D. Trinajstić), ali i oni, kao i drugi, ne odbijajući baš u svemu njegove ideje i ocene. Supilo je zato mogao da tvrdi da je njegovo mišljenje istovremeno i mišljenje svih članova Hrvata Jugoslovenskog odbora, osim Hinkovića i Potočnjaka »koi u hrvatskom narodu nemaju apsolutno nikakva upliva«. ⁴⁰ Što se tiče predsednika Odbora Trumbića, za njegov stav i dalje, čini se, ostaje važeće ono mišljenje koje je još M. Paulova dala, a naime: Trumbić se slagao sa Supilovim ocenama držanja srpske vlade, ali, uzimajući u obzir i realno procenjujući međunarodnu situaciju, a posebno položaj i izgled Hrvatske u odnosu prema saveznicima i prema Srbiji, nalazio je da bi u tadašnjim uslovima rad za zasebnu hrvatsku državu bio duboko i višestruko štetan; zbog toga je prihvatio jugoslovensku ideju, a u isto vreme i (ne bez rezerve) Pašićevu tezu da se pitanje unutrašnjeg uređenja zajedničke države može i mora rešavati kasnije, pošto narod najpre dođe do svoje slobode.⁴¹ Takvo mišljenje kakvo je zastupao Trumbić prevladalo je najzad kod velike većine članova Odbora. I Pašić je preduzimao više mera da Supilo u Odboru bude i ostane izolovan.⁴²

U vezi s odnosima između Odbora i srpske vlade u 1916. godini valjalo bi, na kraju, postaviti ovde još jedno pitanje, naime: da li je bitno nova, drukčija situacija u kojoj se Srbija našla posle svog vojničkog sloma uticala na srpsku vladu i njenog predsednika da zbog toga u nečemu izmene svoju dotadašnju politiku i svoj metod u rešavanju jugoslovenskog pitanja, a to znači i svoj stav u odnosima prema Odboru?

Nesumnjiva je činjenica da je položaj srpske vlade, kako spoljnopolitički tako i unutrašnjopolitički, u 1916. godini bio veoma otežan, pogoršan. Srbi su u to vreme uživali velike simpatije u javnom mnenju savezničkih zemalja zbog pokazanog junaštva i zbog tragične sudbine koju su doživeli delom i krivicom njihovih, tj. savezničkih vlada, — ali same vlade Antante, naročito italijanska i francuska, iako su Srbima pružale pomoć, istovremeno su i zloupotrebljavale njihov bedni položaj, koristile situaciju da srpsku vladu dovedu u položaj, politički i vojnički, još potčinjeniji i od njih zavisniji. S druge strane, regent Aleksandar, u strahu od narodnog gneva i radi očuvanja prestola, planirao je jedno vreme, tajno, kako bi umesto tadašnje koalicione vlade doveo neku dru-

³⁹ Vučković, Iz odnosa srpske vlade..., 368—9; *AJ*, 80-20-249-252, *A-JAZU*, *A-JO*, sv. 10.

⁴⁰ Pisma i memorandumima F. Supila, 144

⁴¹ Paulova, Jugoslavenski odbor, 205—208

⁴² Pored ovih načelnih neslaganja u Odboru, među članovima Odbora bilo je u 1916. godini i mnogo ličnih netrpeljivosti i sukoba, — pojava inače dosta česta kod gotovo svih političkih emigracija naročito kad one duže potraju. »Baš se ne slažu« — zapisao je (25. 10. 1916) u svom Dnevniku za članove Odbora srpski poslanik u Londonu Jovanović, jer su mu, kad je prešao u London za poslanika, često dolazili članovi *Jugoslovenskog odbora* da se kod njega tužakaju, međusobno ogovaraju, grde, ljute se jedni na druge.

gu, generalsku vladu.⁴³ Pored unutrašnjih uzajamnih okrivljanja (i međusobnih obračunavanja, s nekim »crnorukcima« na primer), i srpska Narodna skupština u izbeglištvu takođe se preteći rogušila na vladu.

Sve te okolnosti svakako su morale uticati na Pašića da postane prema predsedniku Jugoslovenskog odbora, ako ne drugo, bar predusretljiviji, spremniji na saradnju i nekako — mekši. Jednim telegramom s Krfa (11. 3/15. 2. 1916) on je Trumbiću priznao da je »rad Jugoslovenskog odbora od postanka do danas bio koristan i plodan a u harmoniji sa našim pogledima na našu narodnu budućnost«.⁴⁴ Posle Supilovog raskida s Odborom Pašić je (25/12. 11.) uputio Trumbiću jedno još srdačnije, dosta opširno i po tonu vrlo prijateljsko pismo u kome ga je, između ostalog, pozivao (doduše još neodređeno) da dođe na Krf i predlagao mu da razmene svoje delegate (predstavnike).⁴⁵ Na takvo Pašićevo ponašanje nisu, verovatno, bez uticaja bili i neki spoljnopolitički faktori: Sazonov je, naime, 17. 4. rekao Pašiću da se ujedinjenje Srba i Hrvata može postići samo ubeđivanjem i koncesijama koje bi oba elementa jedan drugom činili; a nekoliko istaknutih javnih radnika Engleske (Seton-Watson i dr.) u jednom memoaru regentu 30. 3. 1916. predlagali su, između ostalog, da se u srpsku vladu uvede jedan član Jugoslovenskog odbora, a pri poslanstvima Srbije po jedan predstavnik jugoslovenske emigracije.⁴⁶

Važnije je, međutim, videti da li je, pored navedenih pretežno kurtoaznih pažnji i priznanja Odboru, Pašić i stvarno što menjao u svojim načelnim pogledima i stavovima o načinu stvaranja zajedničke jugoslovenske države i njenom unutrašnjem uređenju. Za vreme boravka u Londonu aprila 1916. Pašić je novinarima izlagao veoma liberalne i širokogruđe poglede na jugoslovensko ujedinjenje; dopisniku *Sunday Timesa* je, navodno, izjavio (9. 4. 1916): »Ili svi Jugosloveni — Hrvati, Slovenci, Crnogorci itd. sjediniće se sa Srbijom po svojoj slobodnoj volji da obrazuju jednu moćnu kraljevinu, ili će da ostanu autonomne oblasti sa punom političkom i religioznom nezavisnošću, i obrazujući sa Srbijom, iz razloga ekonomske i spoljne politike, Sjedinjene Države Jugoslavije. Ma kakvu vrstu ujedinjenja da usvoje Jugosloveni, to će biti njihov slobodan izbor i njihova odluka, ma kakva ona bila, biće prijatna Srbiji.«⁴⁷

Međutim, osim ove izjave namenjene engleskom liberalnom javnom mnenju i očigledno sračunate na efekat kod njega, — gotovo svi drugi podaci i znaci o Pašićevom držanju u 1916. govore, reklo bi se, suprotno, naime da je Pašić i u 1916. ostao na svojoj osnovnoj tezi: Srbija je, i jedino ona, ta koja oslobađa i ujedinjuje sve ostale Jugoslovene, pa otuda i odlučujuća reč u svemu što je u vezi s ujedinjenjem njoj pripada. Evo nekoliko činjenica o tome: Srpska vlada na Krfu rešavala je u maju 1916. sama, bez ikakvih kontakata i bez prethodnog sporazumevanja s predstavnicima jugoslovenske emigracije o merama političkim, verskim i ekonomskim po povratku u zemlju, »i u oblastima koje budemo zauzeli«.⁴⁸ — U razgovorima s članovima Jugoslovenskog od-

⁴³ Vučković, Iz odnosa srpske vlade . . . , 356—6

⁴⁴ A-JAZU, A-JO, sv. 10

⁴⁵ Isto

⁴⁶ DASIP, MID, PO, 1916, f. XIV, d IV; Vučković, Iz odnosa . . . , 363

⁴⁷ AJ, 80-4-672-673

⁴⁸ AS, Zapisnici Ministarskog saveta Srbije, pod 10. i 20. 5. 1916.

bora u Parizu juna 1916, a naročito u dugom razgovoru sa Supilom, Pašić je »odbijao ma svaku diskusiju o nekom sporazumnom radu.«⁴⁹ — Neki Pašićevi saradnici, oni koji će kasnije zauzimati izrazitiji opozicioni stav prema Pašiću, predlagali su još u 1916. godini neke mere kojima bi se počela menjati politika i metod u stvaranju zajedničke države: Lj. Mihailović je predlagao da se u vladu uvedu po jedan Hrvat, Slovenac, Crnogorac i Bosanac te tako da se srpska vlada još u toku rata pretvori u jugoslovensku, a J. M. Jovanović u pismu regentu zalagao se za to da se odmah izradi i usvoji jedan program za ujedinjenje, koji bi se mogao primeniti odmah posle pobeđe.⁵⁰ Nijedan od ovih predloga u 1916. Pašić, međutim, nije prihvatio.

Iz jednog ličnog pisma koje je krajem 1916. Pašićev »privatni sekretar za Jugoslovenske stvari« Lj. Nešić s Krfa uputio J. Cvijiću mogle bi se eventualno naslutiti i Pašićeve dileme u tom razdoblju. U pomenutom pismu (od 14/1. decembra 1916) mladi Nešić, izlažući Cvijiću svoja razmišljanja i svoja dvoumljenja, moli Cvijića za pomoć i savete, jer njemu (Nešiću) izgleda da se već tada »cela naša Jugoslovenska stvar, odnosno propaganda za nju, odveć deplasirala na Zapad. Težište njeno, izgleda mi, da je ispalo iz svog prirodnog centra: srpskog pitanja, usled čega cela propaganda malo je odveć obojena svetlošću iz Zagreba, Ljubljane, Trsta i Dalmacije [...] te daje sliku unutrašnjeg, austrijskog Jugoslovenskog pitanja«. Nešić, međutim, misli da je »najpouzdaniji način, možda i jedini, da se iz ovog evropskog haosa iznese nova i još neodređena ideja Jugoslovenskog jedinstva, postaviti je na solidnu osnovicu srpskog pitanja i osigurati prvo pravilno rešenje ovoga, dovoljno poznatog i potpuno određenog u borbi protiv Austrije i germanskog Dranga, za što će biti mnogo lakše zadobiti i Rusiju i Italiju i ostale saveznice naše.«⁵¹ Ta Nešićeva razmišljanja nalazila su se očigledno u krugu Pašićevih ideja o jugoslovenskom pitanju. Nije li ih možda ovim putem i sâm Pašić još jednom proveravao i tražio potvrde za njih, naslućujući, zavisno od toka opštih promena i razvitka u svetu, dalje emancipovanje Odbora od srpske vlade pa i njegovo kasnije otvoreno suprotstavljanje srpskoj, usko i prvenstveno srpskoj, politici srpske vlade?

---

⁴⁹ Pisma i memorandumima F. Supila, 142

⁵⁰ Vučković, Iz odnosa . . . , 371

⁵¹ *Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, 13484 (fond J. Cvijića), br. 873

S u m m a r y

RELATIONS BETWEEN THE YUGOSLAV COMMITTEE AND THE SERBIAN
GOVERNMENT IN 1916

The author agrees with D. Šepić's judgement that the initial — i. e. dependant — relationship of the Yugoslav Committee to the Serbian Government did not substantially change in 1916. The author reviews a number of issues in which the Committee and the Serbian Government had cooperated during the year, and in which they have been either in agreement or in disagreement. The issues are: (1) the question of replenishing the Serbian Army with fresh, mainly volunteering forces (consisting of Yugoslav volunteers — former Austro-Hungarian POWs in Russia; volunteers — Yugoslav emigrants in America; exiles from Yugoslav territories of Austro-Hungary and Montenegro who had taken refuge in the Allied countries of Europe); (2) the Dalmatian question and the relations with Italy; (3) the different views on the ways of unification and the character of the future common state.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

